

Neki problemi samoupravljanja Razvitak, poruke, problemi

Dušan Bilandžić

Uvod

Golema se iskustva i pouke mogu izvući iz društvenih promjena koje su se odigrale u Jugoslaviji. U Jugoslaviji se posljednja 3—4 desetljeća izmjenjivalo nekoliko, evjetno ćemo reći društvenih sistema upravljanja.

U socijalističkoj revoluciji 1941—1945. razbijena je klasna kapitalistička društvena struktura.

U razdoblju od 1945. do početka 50-ih godina bio je izgrađen administrativno-centralistički sistem na bazi državnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju.

U razdoblju od početka pedesetih do sredine 60-ih godina u Jugoslaviji je bio uspostavljen društveni sistem samoupravljanja u kojem su radni kolektivi »samoupravljali« uglavnom na nivou proste reprodukcije a država imala dominantnu ulogu u proširenoj reprodukciji i u drugim sferama upravljanja društvom.

U razdoblju od sredine 60-ih do početka 70-ih godina u Jugoslaviji je izvršena transformacija veliko-državnog, centralističkog sistema, koji je egzistirao četvrt stoljeća, ojačana je državnost republika i autonomnost pokrajina, što je bilo praćeno tendencijom nacionalizma i separatizma u svim nacionalnim sredinama. U tom razdoblju se jasno izrazila tendencija nastajanja kapital odnosa u produkcionim odnosima i tendencija restauracije klasnih odnosa s ponovnim jačanjem države.

U razdoblju od početka 70-ih godina do danas (1977) tj. u posljednjih 5—6 godina vrši se napor za otvaranje novih putova u razvoju samoupravljanja kao odgovor na antisocijalistički izazov koji se izrazio u dvjema tendencijama: tendenciji obnavljanja kapital odnosa i tendenciji jačanja državne tj. političke vlasti.

To su goleme promjene kroz koje je naše društvo prošlo za manje od 3 desetljeća. Te promjene u globalnom društvenom sistemu bile su praćene i uzrokovane nizom drugih društvenih promjena.

Za manje od 3 desetljeća jugoslavensko društvo se bitno izmijenilo u odnosu na doba prvih koraka socijalizma. Stvorila se nova radnička klasa:

1945/46. u radnom odnosu je bila samo 461.000 ljudi, a danas ih je gotovo 5 milijuna u zemlji i oko 1 milijun na radu u inozemstvu — što je 10 puta više nego krajem 1945. godine. Učešće seljaštva se u društvenoj strukturi smanjilo od oko 75% na oko 35%. Formirala se gotovo potpuno nova inteligencija. Jugoslavija je od agrarne postala industrijsko-agrarna zemlja.

Goleme promjene u socijalnoj strukturi i krupne promjene u društvenim odnosima su od odlučujućeg značenja za budući ukupan društveni razvoj. Imamo u vidu prije svega socio-političko ponašanje i držanje svih subjekata društva. *Svaka pa i manja promjena o kojoj je bilo riječi dovela je sve subjekte u nemale društveno-političke dileme i različita ponašanja koja su se kretala od euforične podrške promjena do žilavih otpora najavljenim i provedenim društvenim promjenama.* Empirijski je ispitano ponašanje radnika u etatizmu i u uvjetima robne proizvodnje, nagomilalo se golemo iskustvo u reagiranju radnih kolektiva na različite uvjete privredivanja, pred našim očima su tendencije birokratizma i tehnokratizma, isprepletenost »političke birokracije« i »privredne tehnokratije«, permanentne promjene su dale mogućnost da se utvrde ponašanja »nacionalnih kolektiviteta«, poznato je ponašanja ljudi u prilikama autarhične političke zatvorenosti Jugoslavije pri najliberalnijoj otvorenosti zemlje, itd.

Budući da ni jedna evropska, a možda ni jedna zemlja u svijetu, nije prolazila kroz slične društvene promjene, malo koje društvo kao naše ima mogućnost da na bazi tako bogate empirije definira pouke i iskustva za budući društveni razvoj.

Dodajmo tome još i činjenicu da naše društvo još nije ušlo u razdoblje stabilnije reprodukcije svojih društvenih odnosa. Naprotiv, nas očekuju nove društvene promjene, a možda i veća iznenađenja.

Iskustva početnog razdoblja od 1950—1965.

Do uvođenja radničkog samoupravljanja, u Jugoslaviji je bio u toku proces stapanja i sjedinjavanja ekonomske i političke vlasti na osnovi nastajanja vlasničkog monopola države na svim sredstvima za proizvodnju, počeo se izgrađivati »državni« socijalizam.

Do sukoba s Kominformom 1948. godine rukovodstvo KPJ nije bilo niti je objektivno moglo biti svjesno etatističke opasnosti, ono nije znalo da bi sistem revolucionarnog etatizma postao kontrarevolucionaran i uspostavio diktaturu države i zato nije razmatralo mogućnosti i alternative bitno drugačijeg načina izgradnje društvenog uredenja, osim na bazi državnog vlasničkog monopola, u kome se KPJ i država sračuju i zajedno upravljaju društvom. Revolucija je bila u historijskoj zamci, našla se na raskršću već nekoliko godina nakon dolaska KPJ na »vlast«.

Partijsko rukovodstvo je na vrijeme shvatilo da revoluciji prijete opasnost ne samo i ne prvenstveno od svrgnute buržoazije, već prije svega od vlastite političke birokracije, vlastite revolucionarne države i to ne samo

na osnovi knjiški naučenih stavova Marksizma, već na osnovi pojava i tendencije iz vlastite prakse.

Rukovodstvo KPJ je zaključilo da je historijski zadatak jugoslovenskih komunista da spriječe reprizu formiranja državno-socijalističkog uređenja i diktature »birokratske kaste« u Jugoslaviji, što bi po uvjerenju KPJ pomoglo i komunističkom pokretu svijeta da otvori nove perspektive dosljednim ostvarivanjem ideja klasika, izgradnjom »sistema socijalističke demokracije« u obliku radničkog samoupravljanja.

U raspravama u kojima je rukovodstvo KPJ tražilo odgovor na etatistički izazov u središte pažnje došli su ovi osnovni problemi: odnos radničke klase i njene političke birokracije, društvena uloga socijalističke države, nova uloga Partije, i problem tipa robne proizvodnje u socijalizmu.

KPJ je početkom 50-ih godina označila političku birokraciju, državno-vlasnički monopol i vladajući položaj socijalističke države za glavnu opasnost po razvoj socijalizma. *KPJ je označila socijalističku državu kao onu organizaciju koja rapidno rađa otuđenu moć birokracije, i zaključila da se Partija mora odvojiti od državne vlasti, i da radnici, a ne država, treba da upravljaju tvornicama i došla do uvjerenja da mora početi oživljavanje robnog oblika privrede pod upravom neposrednih proizvođača.* To su glavne točke novog programa koje znače prekretnicu u historiji KPJ, a time i društva u cjelini.

Ključna točka u koncepciji napuštanja kursa izgradnje državnog socijalizma i usvajanje koncepcije radničkog samoupravljanja je bila ideja o odumiranju države, povlačenja Partije s pozicije zajedničkog upravljanja s državnim aparatom i njeno vraćanje na poziciju idejno-teorijskog razumijevanja uvjeta, pravaca i ciljeva revolucionarnog razvoja — što znači smanjenje uloge države i drugih oblika otuđenih društvenih sila u upravljanju društvom, što se može ostvariti samo sve obuhvatnijim uključenjem radnih masa u procesa samoupravljanja.

Usvajanjem koncepcije radničkog samoupravljanja nastao je ogroman razmak između realno postojećeg sistema društvenih odnosa sagrađenih na državno-centralističkim osnovama i te nove idejno-političke koncepcije KPJ, u čijoj osnovi je radničko samoupravljanje i socijalistička demokracija. Ta diskrepancija je razumljiva s obzirom na to da je bila riječ o »radikalnoj kritici svega postojećeg«, koja je izvršena gotovo preko noći (1949—1952).

Usvajanjem koncepta »antietatističke« i »antibirokratske« »revolucije« 1950-te godine, otvoren je problem kako preokretati društveni razvoj u pravcu ostvarivanja samoupravljanja.

Prvi problem je bio šta uraditi s centralističkom državnom organizacijom i razgranatim aparatom društveno-političkih organizacija stopljenim s državnim aparatom s kojim je zajedno upravljao društvom. Smatrajući taj aparat društvenom silom koja rađa tendencije kontrarevolucionarnog razvoja, trebalo je njegovu društvenu poziciju radikalno izmijeniti. Nasuprot državi staljinističkog tipa, trebalo je stvoriti tip države koja odumire. U tom cilju, a polazeći od Engelsove kritike Erfurtskog programa njemačke

socijaldemokracije, prihvaćen je kurs »potpune samouprave u pokrajini, srezu, i općini... (Engels)«. Rukovodstvo KPJ je smatralo da je lokalna samouprava u obliku narodnih odbora stvorenih u revoluciji put realizacije upravo te ideje, samo da taj put treba dalje razvijati. Prekinut je proces eksproprijacije prava lokalnih organa vlasti u korist saveznih i republičkih državnih organa, a otvoren proces jačanja njihove autonomije i uvlačenja masa u upravljanje.

Drugi vid odumiranja države je bilo kvantitativno smanjenje upravljačkog aparata države i društveno-političkih organizacija, iz kojeg je premešteno u privredu oko 100.000 službenika i rukovodilaca u toku 1950, 1951. i 1952. godine.

Treći vid je bio decentralizacija državnog upravljanja u obliku ukidanja podjele privrede na poduzeća lokalnog, republičkog i saveznog značenja i prenošenje prava upravljanja na radne kolektive, točnije radničke savjete, koji su zakonom o radničkom upravljanju od 27. VI 1950. godine preuzeli upravljanje poduzećima iz ruku države.

Da bi se ojačao društveni položaj malobrojne radničke klase, formirana su vijeća proizvođača u svim predstavničkim organima od Federacije do općina.

Prva faza reorganizacija administrativno-centralističkog sistema upravljanja 1949—1952. tekla je u znaku »odumiranja države«. Glavna partijsko-politička parola bila je »decentralizacija i demokratizacija« a čitav proces svih društvenih promjena tog razdoblja označen je kao »borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokraciju«. Oštrinu kritičkog stava prema državi najbolje izražavaju ove riječi J. B. Tita na VI kongresu KPJ.

»... istinsko demokratsko upravljanje počinje ondje gdje prestaje funkcija upravljanja države u privredi preko njenog aparata...«.

I dalje:

»... birokracija, koja se svjesno ili nesvjesno razvija i ustaljuje u centralnim organima, nemilosrdno koči i onemogućava stvaralačku inicijativu trudbenika, jer želi da sve zadrži u rukama. Da bi sve grane društvenog života održala u svojim rukama, centralistička vlast stremi ka ogromnom proširenju birokratskog aparata u vrhu...«.

Prva faza transformacije centralističkog sistema Jugoslavije završena je ustavnim zakonom januara 1953. godine, koji je faktički stavio van snage Ustav FNRJ iz 1946. godine.

Drugi problem je bio definiranje nove uloge Partije. Iz shatanja, da je etatizam glavna opasnost, a da je KPJ njegov politički stub, proizišao je stav da se Partija mora »odlijepiti« od aparata političke vlasti i metoda komandiranja i postati Partija — Savez istomišljenika koji idološki i teorijski usmjerava društveni razvoj.

Dileme o partiji nisu bile lake. S jedne strane ona je bila zaista garant revolucionarnog razvoja Jugoslavije, i jedina snaga koja osigurava socijalističku transformaciju, a s druge strane njena monopolna uloga u društve-

nom razvoju Jugoslavije mogla je postati, po tadašnjem uvjerenju rukovodstva KPJ, glavna prepreka socijalističkog razvoja zemlje.

U okviru izvođenja tzv. velike prekretnice u društvenom razvoju Jugoslavije, CK KPJ je već juna 1950. godine, uoči donošenja Zakona o predaji tvornica radnicima, tzv. junskim pismom započeo proces odvajanja Partije od države. Do tada, u partijske komitete, od najvišeg do najnižeg, birani su najodgovorniji rukovodioci državnih organa odnosno, partijski rukovodioci imenovani su za rukovodioce u državnom aparatu, privredi, kulturi, obrazovanju, društveno-političkim organizacijama i svim drugim oblastima društvenog života. Od tada rukovodioci lokalnih partijskih rukovodstava nisu bili više predsjednici lokalnih organa vlasti. Međutim, mjera nije bila tako radikalna, jer su i dalje u lokalna rukovodstva birani najistaknutiji lokalni rukovodioci kao npr. predsjednici društveno-političkih organizacija, rukovodioci važnih resora vlasti, neki direktori radnih organizacija, ali i uzdignutiji članovi Partije bez funkcija u vlasti i privredi. Osim toga, personalna unija između državnih i partijskih rukovodstava na centralnom nivou, naročito na nivou Federacije, ostala je netaknuta.

Druga krupna promjena je vraćanje istaknutih partijskih rukovodilaca, ljudi iz aparata, u organizacije tzv. društvene baze. U lokalne organe vratilo se 1950, 1951. i 1952. godine 60 članova i kandidata CK KP republika i 860 srednjih i viših rukovodilaca.

No, najkrupnija promjena u biću KPJ je proces razaranja naslijeđene etatiističko-staljinističke društvene svijesti i nastajanje nove društvene svijesti s jedne i proces povlačenja članova Partije s, kako se na VI kongresu KPJ 1952. godine kaže »naganjačkog posla« za izvršenje odluka ograna državne vlasti, s druge strane.

Zaokret partijskih organizacija i komunista s tzv. »naganjačkih« pozicija na idejno-odgojni rad nije bio tako lak proces. Prva godina-dvije bile su dovoljne da se već na VI kongresu uoče dvije divergentne tendencije.

Prva, sektaško-birokratska, koja se izražavala u strahu od napuštanja čvrste stege vlasti na bilo kojem sektoru i druga, koja je širila shvaćanje da je samo onaj dobar komunista koji se bori da svako slobodno ispovijeda svoja politička uvjerenja.

Treći, možda najkrupniji, teorijski i praktično-politički problem, bio je odnos prema robnoj proizvodnji. Rukovodstvo KPJ je odlučilo da otvori proces slobodnijeg djelovanja zakona vrijednosti, pa je u skladu s takvim shvaćanjem od 1952. godine ukinuto detaljističko planiranje i administrativna raspodjela dohotka, a poduzeća su postala samostalniji subjekti robo-novčaninih odnosa. Pri tome, međutim, određeno je, u veoma jasnoj formulaciji, da se radnim kolektivima ne može prepustiti veći dio akumulacije, jer da bi to značilo »obnovu tržišne anarhije« već da država i dalje mora zadržati glavnu ulogu u proširenoj reprodukciji, pa su zato 1953/54. formirani državni investicioni fondovi u Federaciji, republikama i komunama koji će permanentno zahvatati 2/3 do 3/4 akumulacije za proširenu reprodukciju — sve do 1965. kada će se ta funkcija najvećim dijelom prenijeti na banke.

U zaključku o historijskoj prekretnici 1948—1954. godine može se reći: opredjeljenje za radničko samoupravljanje 1950. godine, kao odgovor na etatički izazov, optimalna je historijska solucija i u vizionarskom i konkretno-historijskom pogledu i kalsno i nacionalno gledajući. Ni danas se ne bi mogla zamisliti alternativna idejno-teorijska koncepcija ni za danu historijsku situaciju tog razdoblja ni za budućnost. Etatička ili buržoaska alternativa nisu historijske solucije, iako su za obje postojale latentne snage.

* * *

U razdoblju 1948—1954. godine izrađena je koncepcija demokratskog nasuprot autokratskom, samoupravnog nasuprot državnom socijalizmu. Nakon toga čina odlučujuće pitanje je bio problem tempa i načina ostvarivanja utvrđene koncepcije.

S gledišta iskustava i pouka za budućnost važno pitanje je: kakve su bile mogućnosti transformacije društvenog sistema, jer nivo materijalnog razvitka se nije podigao, socijalna struktura se nije izmijenila, radnička klasa se još nije razvila, seljaštvo se nije smanjilo, nova inteligencija se još nije stvorila.

Osnovna protivvrječnost je, dakle, bila u tome što su teški problemi i naslijeđene, ali još žive, protivvrječnosti društva poticale *državni centralizam* i autoritarnost u društvu, a KPJ se opredijelila za visoke humane ciljeve i najviše demokratske vrijednosti suvremenog svijeta, izražene u samoupravljanju slobodnih radnih ljudi u zemlji koja je bila jedna od najzaostalijih i jedna od potencijalno najkonfliktnijih država u Evropi, s malobrojnomo radničkom klasom, a dominantnom većinom seljaštva i drugih neradničkih slojeva u društvenoj strukturi.

Usprkos svim historijskim ograničenjima, spomenutim i nespomenutim, koja su dovođila u pitanje mogućnost izvođenja velike prekretnice 1948—1953, rukovodstvo KPJ je bilo odlučno na tome da gradi socijalističko demokratsko društvo.

Na prvi pogled se čini paradoksalno, ali je to historijska činjenica da su odlučnost i upornost opredjeljenja rukovodstva KPJ na demokratizaciju društva bili mogući zahvaljujući tome da je Komunistička partija bila zaista monolitna i disciplinirana kao gotovo vojna organizacija. S druge strane to je bilo moguće i zato što su generalnu strategiju KPJ iz razdoblja 1948—1952. prihvatili svi društveni slojevi, svi narodi i narodnosti Jugoslavije, mada su motivi i razlozi bili po nečemu različiti. Koje socijalne i političke snage su mogle biti oslonac u ostvarivanju koncepcije demokratskog socijalističkog društvenog razvitka Jugoslavije početkom 1950-ih godina:

a. Glavna politička snaga izvođenja prekretnice 1948—53. godine je bila sama Komunistička partija sa svojih oko pola milijuna članova, s monolitnim jedinstvom i velikim akcionim potencijalom, koji je bio izgrađen u prethodnom revolucionarnom razvitku. Partijsko članstvo KPJ je uglavnom sačinjavala omladina i mladi ljudi;

b. Radnička klasa, iako relativno malobrojna i vrlo mlada, vidjela je u orijentaciji KPJ na samoupravljanje nov revolucionarni korak, koji će zaustaviti proces njenog pretvaranja u puko oruđe ekonomske moći i političke vlasti birokratsko-tehnokratskog upravljačkog sloja, u što bi se neminovno revolucija morala izroditi da je ostala na starim naslijeđenim idejno-teorijskim osnovama;

c. Seljaštvo, zanatlije i ostali društveni međuslojevi, naslijeđeni iz kapitalističke strukture, činili su gotovo 70% stanovništva. Njihova aktivna uloga u historijskoj situaciji 1948—53. godine u smislu političkog subjekta bila je beznačajna. Međutim, seljaštvo je praktično već bilo ušlo u borbu s KPJ i državom zbog nametanja kolhozno sistema. Kurs na demokratski socijalizam je značio za seljaštvo olakšanje, pa i politički uspjeh, iako za njega nove perspektive nisu bile otvorene, pa je ono i dalje imalo da tavori na svojim malim, ekonomski zakržljanim imanjima;

d. Inteligencija je preferirala demokratski, nasuprot državno-birokratskom tipu socijalizma;

e. Sve nacije i narodnosti Jugoslavije su pružile otpor staljinizmu da bi sačuvala svoju nezavisnost i federativno uređenje;

f. Učesnici oslobodilačkog rata, pored svega rečenog, branili su svoju borbenu narodnooslobodilačku partizansku čast i vlastitu historiju od amoralnog napada hegemonističke birokracije.

Novu platformu društvenog razvitka Jugoslavije prihvatili su dakle svi društveni slojevi u svim nacijama i narodnostima. Tom platformom KPJ je snažno ojačala sve svoje socijalne i političke veze i to u svim socijalnim i nacionalnim sredinama, koje su izrazile spremnost da idu za partijskim i državnim rukovodstvom u obrani zemlje i revolucije od vanjske i unutrašnje staljinističke ugroženosti.

U transformacionom razdoblju 1952—53. u jugoslavenskom društvu su »ispitane« i granice »radikalnih« promjena, vezane za ondašnje prilike. Vrlo brzo se pokazalo da društvene proturječnosti, naslijeđene i nove, nameću jaku mjeru državne intervencije.

U zanosu borbe protiv staljinizma, otvoreni su procesi demokratizacije društveno-političkog života Jugoslavije, što je bila apsolutna pretpostavka za uspjeh te borbe i izgradnju demokratskog socijalističkog društva, ali su time bila, i morala biti, odškrinuta vrata i »malograđanskom liberalizmu«, koji će se odmah i oglasiti iz položaja pritajene političke snage (»slučaj« Đilas).

Drugi značajan društveni problem nastao je »prvog dana« po ukidanju centralističkog planiranja i oživljavanja tržišta.

Naime, u procesu mijenjanja postojeće etatiističke ekonomske strukture u novu strukturu primjerenu društveno-ekonomskim odnosima na principima radničkog samoupravljanja, središnji problem bio je raspolaganje viškom rada kao glavni društveno-ekonomski i politički problem, bez čijeg rješenja nije moguće učiniti ni jedan vidniji korak u razvoju sistema radničkog samoupravljanja.

Čvor glavnih problema i odnosa, kako u sferi mijenjanja političke tako i u sferi mijenjanja ekonomske strukture i provođenja novog kursa

društvenih odnosa u zemlji, nalazio se u definiranju principijelnog odnosa prema djelovanju objektivnih ekonomskih zakonitosti. A u tom pogledu u Partiji, naročito u srednjim kadrovima pa i u centralnim rukovodstvima KPJ u toj fazi društvenog razvoja bilo je i moralo biti nemalo dilema: nijedan korak u razvoju samoupravljanja, a pogotovu njegova trajnija afirmacija, nisu bili mogući bez popuštanja administrativnih stega u poslovanju poduzeća u smislu njihova slobodnijeg tržišnog privređivanja, ali, svaki korak prema slobodnijem djelovanju zakonitosti tržišta, mijenjao je ponašanje kolektiva, koji su se orijentirali na što veći dohodak, pa i po svaku cijenu, a to se lako i često proglašavalo restauracijom odnosa tipičnih za kapitalističke robno-novčane odnose.

Proces sve slobodnijeg privređivanja omogućio je da se, osim inicijative radnih kolektiva koja je rezultirala većom proizvodnjom, boljim asortimanom i kvalitetom proizvoda, pojave i razne inicijative, koje su u Partiji okarakterizirane kao »dizanje privatno-kapitalističkih glava«.

Sve te i slične pojave u privrednom životu i poslovanju socijalističkih poduzeća, s jedne strane, i ekspanzija sitne privatne inicijative, s druge strane, bili su u suprotnosti s tadašnjim shvaćanjima i pogledima o socijalističkim normama života. Neke, društvene pojave su nosile obilježja kapitalističkog društva. To je drugi razlog zašto je partijsko rukovodstvo početkom 1954. godine odlučilo da uspori deatizaciju, primijeni administrativne mjere, da bi se dotadašnje promjene učvrstile i novi odnosi stabilizirali.

Čini nam se da bismo mogli ovako zaključiti:

U razdoblju od 1949. do 1954. godine definirana je idejna koncepcija transformacije birokratsko-centralističke u demokratsko-samoupravnu strukturu i zahvaljujući ogromnoj snazi i jedinstvu KPJ — SKJ ona je istodobno realizirana u granicama mogućnosti. Ali, kada je ta transformacija ušla u fazu dilema 1952—1954. godine, kojom prilikom se u praksi nametnula tendencija da se na ruševinama centralizma može razviti jaka liberalistička idejno-politička tendencija višepartijskog sistema i stihija tržišne proizvodnje, rukovodstvo SKJ se opredijelilo za državno raspolaganje većim dijelom viška rada, uz čvrstu državnu kontrolu svih privrednih tokova i robno-novčanih odnosa, tako da je privrednim organizacijama ostavljeno samo oko 1/4 do 1/3 nacionalne akumulacije, a na političkom planu se opredijelilo za oštru intervenciju protiv malograđanskog liberalizma.

Iskustva iz borbe za transformaciju državno-centralističkog sistema (1964/65 — 1970/71)

Od početka 60-ih do početka 70-ih godina odigrale su se krupne društvene promjene, u kojima su učestvovala gotovo sve društvene snage, organizirane i neorganizirane, svi društveni krugovi, grupe, slojevi, sve nacionalne sredine. Iskazana su gotovo sva politička opredjeljenja i ciljevi, te načini i sredstva njihova ostvarivanja. Zato je izučavanje društvenog

razvoja upravo tog razdoblja od ogromne važnosti za razumijevanje odnosa i tendencija budućeg društvenog razvoja u Jugoslaviji.

Počevši sa sistemom revolucionarnog etatizma Jugoslavija je sve *do sredine 70-ih godina još pretežno centralistička država*. I pored svih promjena koje su se ostvarivale od uvođenja radničkog samoupravljanja 1950. godine, društveno uređenje Jugoslavije uoči početka privredne i društvene reforme 1965. karakterizira dominacija državnog vlasništva u proizvodnim odnosima i dominacija centralizma u političkom sistemu i u političkim odnosima, bolje rečeno, u mehanizmu upravljanja društvenim sistemom i razvojem Jugoslavije. Tu ocjenu nije teško dokazati. Nju će na određeni način dokazati velika politička bitka za transformaciju tog sistema i protiv, nje, koje će se voditi od početka šezdesetih godina do ustavne reforme Federacije 1971. godine.

Početak 60-ih godina počela se rapidno topiti idejna, politička i svaka druga osnova za dalju egzistenciju centralističke komponente u društvenoj strukturi Jugoslavije. Slabile su društvene snage, koje su bile njegov oslonac. Sredinom 60-ih godina već su narasle snage i sazrijevala svijest za radikalnu transformaciju globalnog centralističkog društvenog sistema Jugoslavije.

Razmotrimo sada glavne društvene promjene i etape njihova razvoja.

Početak 60-ih godina žarište ideoloških razmimoilaženja, teorijskih konfrontacija i političkih sukoba se razvilo oko promjena u privrednom sistemu.

Komunistički pokret Jugoslavije je u vrijeme najžešćeg sukoba sa stalinizmom prihvatio *put razvijanja robne proizvodnje, s težom da bez toga nije moguće savladati etatističku ekonomsku strukturu*, ni ostvariti radničko samoupravljanje. Obnavljanje robne proizvodnje bilo je od 1950. godine jasna orgijentacija SKJ ali od samog početka razvitka samoupravljanja, pitanje oblika, tempa razvoja, društvenog sadržaja i karaktera robne proizvodnje bilo je i ostalo jedno od centralnih dilema društvenog razvitka Jugoslavije. Na tom problemu stalno se vršila diferencijacija u idejno-teorijskom i praktično-političkom životu u Savezu komunista.

Društvene snage birokratsko-centralističke orijentacije početkom 60-ih godina osporavale su mogućnost takvog oblika robne proizvodnje u kojem bi radnički kolektivi raspolagali akumulacijom, jer bi oni potrebnu akumulaciju za proširenu reprodukciju »pojeli« kao lični dohodak radnika.

Pristaše promjena centralističkog sistema su isticali da radnici hoće da otvaraju dohodak u svojoj radnoj organizaciji, jer što je veći dohodak radne organizacije — to su veći osobni dohoci i veće mogućnosti zadovoljenja životnih potreba radnika. Budući da je taj dohodak neposredno zavisan od produktivnosti njihova rada, a ona od opremljenosti rada sredstvima, tj. od stupnja koncentracije proizvodnje, odnosno koncentracije sredstava rada i sl., onda se za radnike *akumulacija*, kao uvjet povećanja osobnog dohotka *pokazuje jednako značajnom kao i sam njihov osobni dohodak neposredno*.

Na spomenutom ekonomskom interesu radnika i na djelovanju objektivnih ekonomskih zakona počiva mogućnost da radnici u radnim organi-

zacijama samostalno odlučuju o raspodjeli realiziranih vrijednosti svog proizvoda na osobnu potrošnju i akumulaciju. Državno-vlasnički monopol ih, međutim, u tome onemogućuje.

Očigledno dvije suprotne koncepcije.

Smisao idejno-političkih pogleda uobličениh u poznatoj doktrini DO-HOTKA, prihvatio je VII kongres SKJ prosinca 1964. godine, koji je prvi put od utvrđenja radničkog samoupravljanja zahtijevao da se čitava akumulacija preda privredi. A zatim će već 1. siječnja 1965. godine biti ukinuti državni investicioni fondovi koji su egzistirali trajno od oslobođenja. Konačno i koncept privredne reforme srpnja 1965. godine se uglavnom zasnivao takođe na dohodovnoj doktrini, iako, naravno, uz mnoge kompromise.

Razdoblje od 1966. do 1971. g. karakteristično je po procesu demokratizacije društveno-političkog života Jugoslavije, koji je omogućio i političko grupiranje širokog spektra: od ljevice do desnice, od autokratizma do liberalizma, od separatizma do unitarizma, što će se javiti na valu upravo te demokratizacije. Široka politička demokartizacija se tretira sastavnim dijelom koncepta samoupravljanja. No, političke borbe u tom razdoblju dovesti će u pitanje strategiju SKJ o društvenom razvoju Jugoslavije.

U toku procesa demokratizacije, počela se razvijati i rasti idejno-politička konfrontacija, na otvorenu političku scenu izlazile su nove društvene snage s najrazličitijim orijentacijama.

Sve jači valovi kritičnosti, nastup različitih snaga i stupanj zaoštrenosti političkih situacija je pred rukovodstvo SKJ postavio krupnu dilemu: da li reagirati metodom čvrste ruke, ili metodom rješavanja otvorenih društvenih problema da bi se iskopali korijeni koji su izazivali nezadovoljstva, društvene deformacije i političke krize, ili pak pomiriti se s tendencijom razvijanja svih ideja i orijentacija u društvenom razvoju. Treba reći da su ne samo neke antisamoupravne snage tražile povratak na »čvrstu ruku« već i mnogi dobronamjerni građani, da bi se povratio »red i sigurnost« u društvu, jer je već bilo znakova da bi sukobi mogli prerasti u dramatične zaplete.

Rukovodstvo SKJ se oduprlo zahtjevima »za čvrstom rukom«, a odlučilo se za drugi kurs. Dokument takvog kursa je i IX kongres SKJ (ožujka 1969. g.) održan u trenutku plime političke demokratizacije, ali i u trenutku rađanja nove i najveće poslijeratne političke krize.

Analiza sadržaja svih dokumenata Devetog kongresa SKJ nameće slijedeći općeniti zaključak: Savez komunista Jugoslavije ostvarujući od 1950. g. svoje osnovno opredjeljenje, ušao je početkom 70-ih godina u odlučujuću borbu za transformaciju naslijeđene državno-partijske centralističke strukture u samoupravno-demokratsku strukturu asocijacije slobodnih proizvođača. Takvo opredjeljenje je nužno uključilo i snage za »demokratizaciju po svaku cijenu«, čime je otkrivena i mogućnost izlaska na političku scenu gotovo svih latentnih društvenih snaga koje će se uhvatiti u koštac radi nametanja svoje platforme i pravca društvenog razvoja Jugoslavije.

Glavno polje društvenog previranja i različitih tendencija je postala ekonomija, posebno sistem proširene reprodukcije. Nastala je »mješa-

vina« djelovanja starih i novih odnosa i zakona društvene reprodukcije. Pored samoupravnih društvenih odnosa sve intenzivnije su nastajali i specifični kapital-društveni odnosi. Istovremeno su egzistirali elementi i oblici državnog vlasništva, jer se u dvadesetogodišnjem procesu dectatizacije državna ekonomska moć nije uspjela potpuno izmijeniti. U društvene odnose su se interpolirale i neke paradržavne strukture. Država je u svojoj, i dalje nužnoj funkciji postala neefikasna, nastao je neke vrste vakuum kao posljedica nužnog slabljenja nadnacionalne federalne strukture, koja više nije imala moć da autoritativno i autoritarno regulira društvene odnose, a još nije stala na noge procedura političkog dogovaranja među republikama i pokrajinama. *U taj vakuum, nastao s jedne strane decentralizacijom globalnog sistema društvenog upravljanja, a s druge strane neostvarenom samoorganizacijom društvene proizvodnje od strane proizvođača, prodrli su osamostaljeni centri ekonomske i finansijske moći i drugi oblici osamostaljenog kapitala.* Prevlast nije još dobila ni jedna od tih društvenih sila da bi mogla »urediti« društvene odnose i stabilizirati društvenu reprodukciju u svom interesu, ali je tendencija kapital-odnosa počela nadvladavati. U tim političkim bitkama definirane su različite »ponude« za raščišćavanje nastalih teškoća i protivrječnosti društvenog razvoja Jugoslavije. Tri su osnovne koncepcije bile na sceni političkih borbi:

Prva: dogmatska, državno centralistička, unitaristička. Iako je ta koncepcija, naročito poslije četvrtog plenuma CK SKJ 1966. godine bila više u obrani nego u napadu, jer su njoj suprotne snage u razdoblju o kojem govorimo, bile znatno nadmoćnije, ona je bila i ostala u gotovo svim strukturama društva.

Toj koncepciji mogla bi se priključiti i druga, antisamoupravna tendencija, koja je na riječima »veliki borac za samoupravljanje«, a protivnik državnog socijalizma i tehnokratizma. Ona je isticala da se u Jugoslaviji obnavlja klasna struktura društva, da pobjeđuje kapital društveni odnos, da birokratsko-tehnokratska »kontraklasa« drži radnike u najamnom položaju itd., u čemu je bilo nemalo korektnih dijagnoza. Ali u svojim zaključcima te snage su tražile potpun raskid s naslijeđenim i postojećim društvenim sistemom i borile se za potpuno »novi«, »idealniji« tip, samoupravnog društva. Oni su vidjeli u robnoj proizvodnji izvor svih zala društva tvrdeći da *robna proizvodnja obnavlja kapitalističke društvene odnose na osnovi društvenih zakonitosti koje su njoj imanentne. Revolucionarni radnički pokret — tvrde protagonisti ove orijentacije — koji usvoji robnu proizvodnju, vremenom će postati njen zarobljenik i instrument obnove kapitalističkih odnosa* — to je bit njihova shvatanja. Kako je moguće urediti društvenu reprodukciju, a da to ne bude državna distribucija radnika, roba i novca, što je logična posljedica takve koncepcije, na to ova koncepcija nema odgovora. Kada se ovakav koncept društvenog razvoja politički analizira, dobije se prikrivena platforma za obnovu velikodržavnog centralizma.

Druga: tehnokratsko menadžerska tendencija obnavljanja kapital-odnosa i policentralističkog političkog organiziranja. Ta tendencija je bila u tako snažnom usponu, da su neki njeni protagonisti bili uvjereni da su ovladali društvom.

Jedan dio istaknutih »lidera« u SKJ u svim republikama smatrao je da je uspon i porast uloge tehnostrukture nezaobilazan put društvenog razvoja na sadašnjoj etapi i dostignutom nivou materijalnih snaga. Oni su polazili od uvjerenja da je stvaranje jakih privrednih sistema, velikih proizvodnih giganata, krupnih banaka, eksportera i reeksportera s dominantnom ulogom stručnjaka i rukovodilaca koji će slomiti politički birokratizam, razviti modernu proizvodnju — jedino ispravan put daljeg društvenog razvoja. Te velike korporacije su lokomotive ekonomskog progresa — tvrdili su zastupnici te orijentacije. Oni su se zalagali da se to plati slamanjem socijalnog otpora tzv. običnih radnika, čija uloga je minimalna u eri tehnološke revolucije pred kojom stoji jugoslavensko društvo.

Dominacija organizatora i stručnjaka je nužnost ovog historijskog trenutka, a samoupravljanje je za budućnost.

Treća: koncepcija samoupravljanja proizlazila je od toga da svaki oblik otuđenja viška rada, bilo u obliku profita kako je to u kapitalizmu, bilo u obliku državne dobiti kako je to u državnom socijalizmu, bilo u obliku vlasti tehnostrukture znači otvaranje vrata restauraciji sistema eksploatacije i dominacije, nacionalne neravnopravnosti i zavisnosti zemlje.

Bilo bi značajno i poučno analizirati metode, oblike odnosno argumente i projekcije društvenog razvoja, svake koncepcije, a naročito njihove socijalne nosioce. Bez takve analize nema jasnijeg i »do kraja« osmišljenijeg uvida u stanje stvari, ali nam prostor i mogućnosti, na žalost, to onemogućavaju. Treba međutim, pored ranije rečenog, istaći da je druga koncepcija pretvorila »sredstva« društvenog razvoja — robnu proizvodnju i samoupravljanje — u ciljeve, a samoupravna koncepcija nije ni izdaleka uspjela aktivirati radničku klasu, već se više orijentirala na političku borbu u rukovodećim strukturama i na druga politička i pravna sredstva, čega je ilustracija i donošenje tzv. radničkih amandmana 1971. godine i Ustava 1974. godine.

*Problemi ostvarivanja društvenog sistema
po ustavnim amandmanima 1971, Ustavu 1974,
ZUR-u 1976, i ostalim tzv. sistemskim zakonima
(1971—1977)*

Početkom 60-ih godina pojavila se i na Zapadu i na Istoku, naročito u SAD i SSSR-u tehnokratska optimistička vizija budućnosti, po kojoj će naučno-tehnološka revolucija, kibernetizacija svih društvenih procesa osigurati stabilan društveni razvoj. Istovremeno se stvara iluzija o odumiranju politike, ideologije, klasne borbe i tsl.

Sličan tehnokratski val je zapljusnuo i Jugoslaviju sredinom i krajem 60-ih godina. Ubrzo, međutim, u čitavom svijetu je došlo do krupnih strukturalnih poremećaja i povlačenja pomenutog vala (slom svjetskog monetarnog sistema, energetske-sirovinska kriza, veliki štrajkovi, studentski nemiri i sl.).

Uspón tehnokratske moći u Jugoslaviji krajem 60-ih godina imao je specifične oblike i, što je važnije, odvijao se u posebnim društvenim prilikama, rađao se unutar sistema samoupravljanja, pa je imao i svoje specifične putove. Tehnokratske snage su svoj koncept društvenog razvoja tumačile kao nov, viši, razvijeniji oblik samoupravljanja pozivom na one elemente ideologije i politike koji su im odgovarali, a to su prije svega razvoj privrednog sistema na bazi punijeg djelovanja objektivnih zakonitosti robne proizvodnje i nemiješanja partije i ostalih političkih faktora u svakodnevni život radnih kolektiva.

Stjecanjem niza okolnosti u privredi su se rapidno rađali veliki proizvodno — prometno — finansijski sistemi s odgovarajućom koncentracijom i centralizacijom viška rada tzv. tehnostrukture spojene s političkom strukturom. Otpor radnika, njihovih samoupravnih organa i društveno-političkih organizacija u tzv. bazi bio je gotovo beznačajan.

Paralelno s procesom nastajanja velikih sistema u društvenoj strukturi u cjelini, a naročito u privredi, tekao je proces redistribucije centralizirane moći s Federacije na republike, što je rezultiralo pojačanom tendencijom integriranja ekonomskih, političkih i drugih funkcija na nivou republike. Taj proces, naravno, nije tekao bez oštih sukoba.

Objek tendencije — stvaranje velikih sistema u privredi i jačanje republičkih državno-političkih centara moći — bile su jake. Njihova »konačna« pobjeda, međutim, mogla se osigurati samo u pretpostavci lomljenja samoupravljanja odnosno nejgova svođenja na participaciju.

Samoupravni odgovor na ovaj izazov nastao je gotovo paralelno s opasnošću tehnokratizacije. Još krajem 50-ih i početkom 60-ih godina razvio se pokret ekonomskih jedinica, pokret za neposredno radničko samoupravljanje, za radničko raspolaganje viškom rada, itd. ali se ta borba tada vodila protiv etatističke ekonomske strukture, i ona se po prirodi stvari, krajem 60-ih orenula protiv novog protivnika. Zato se teško može govoriti o diskontinuitetu i novoj koncepciji samoupravljanja. U stvari u procesu borbe nastajali su novi elementi te koncepcije, koji nisu toliko presudni da daju osnovu za proglašenje ustavnog »modela« 1974. kao potpuno novu koncepciju, ali je svakodnevna politička kampanja kao i uvijek sklona takvoj definiciji.

Ipak, politička borba za ustavnu reformu društvenog sistema ima neke nove karakteristike koje raniji slični zahvati i promjene u društvenim odnosima nisu imali. Ovdje se prije svega ističu dvije:

prvo, ranije reforme su posezale za pravnim instrumentima znatno manje nego reforma 1971 — 1977, koje su, prvi put od uvođenja samoupravljanja veoma detaljno razrađene u ustavnim amandmanima 1971, Ustavu 1974, ZUR-u i mnogim drugim zakonskim i podzakonskim aktima,

drugo, projektiranje, modeliranje i uvođenje sistema traje znatno dulje nego ranije reforme, koje su po pravilu trajale od nekoliko mjeseci do najviše par godina.

Ove dvije i druge slične karakteristike nisu još istražene. Čini se da su one posljedica odnosa snaga u društvu. Naime, u ranijim razdobljima

bile su dovoljne političke rezolucije i deklaracije za realizaciju nekih promjena u društvenim odnosima, a sada su takvi dokumenti partijskih kongresa trebali biti »pretočeni« u pravne norme i konkretna organizaciona rješenja. To vjerojatno govori o maloj snazi političkog aktiviteta masa i o veličini otpora suprotnih tendencija društvenog razvoja, prije svega tehnokratsko-birokratskih.

Platforma borbe protiv tendencija kapital odnosa dana je na II kongresu samoupravljača svibnja 1971. i u amandmanima 1971, ali je i poslije toga društvo i dalje »klizilo« jačanju elemenata kapital odnosa i obnavljanju nekih vrijednosti tzv. građanskog društva, i takvom jačanju državno-političke moći da se teško mogao reproducirati i sam sistem društvenih odnosa, nastupila je kriza upravljanja. Realizacija platforme nije mogla započeti bez izmjene u odnosu snaga. Političkim raspletom 1971/1972. ta izmjena je izvršena i otvoreni otpor je slomljen smjenjivanjem frakcija koje su se suprotstavljale utvrđenom kursu. Slijedila je zatim, višegodišnja izrada »novog modela« društvenih odnosa razrađena u nizu dokumenata među kojima su najznačajniji »Platforma« X kongresa SKJ 1974., Ustavi 1974., X kongres 1974., ZUR 1976. i niz drugih izvora.

Iz prethodnog izlaganja moglo se vidjeti kako je SKJ još od 1950. godine uvijek isticao da se samoupravljanje može ostvariti samo u pretpostavci odumiranja države. Državni organi ne smiju imati u svojim rukama sredstva za proizvodnju, ni fondove za privredni razvoj jer je to inkompatibilno sa sistemom samoupravljanja.

Novo, značajno iskustvo je bilo u tome da stihijna robna proizvodnja zakonito stvara otuđene finansijske i ekonomske centre moći, tendira uspostavljanju kapital odnosa, kreiranju jakog tehnobirokratskog sloja i potiskivanju radnika od samoupravljanja. To znači da se samoupravni sistem može razvijati u pretpostavci »nacionalizacije«, da tako kažemo, kako *države tako i otuđenih ekonomsko-finansijskih centara*, u čijim se rukama našao finansijski kapital (početkom 70-ih godina). Nakon što su se stekla spomenuta dva skustva, ustavni koncept društvenog uređenja je pošao od ovog osnovnog principa: sredstva za proširenu reprodukciju ne mogu biti : u vlasništvu, ni na raspolaganju državnih organa ni drugih institucija izvan materijalne proizvodnje. To je jedan od temeljnih principa sadašnjeg koncepta samoupravljanja. Ne mogu, dakle, postojati anonimni kapitali, ni kao vlasništvo države, ni kao vlasništvo otuđenih centara ekonomske i finansijske moći. Nacionalni dohodak, novostvorena vrijednost u ma kojem obliku, za ma kakvu namjenu, moraju biti »vlasništvo« organizacija udruženog rada, čiji ga stvaraoci, dakle radnici alociraju (za osobne dohotke, za proširenu reprodukciju, za društvene službe, za izdržavanje državnog aparata itd.), ostvarujući tako vlast nad ukupnom društvenom reprodukcijom. To bi bio isti onakav temelj samoupravnih društvenih odnosa, kao što je privatno vlasništvo, i profit temelj kapitalizma, kao što su državno vlasništvo i državna dobit temelj državnog socijalizma.

Politička kampanja za formiranje OOUR-a u gotovo svim poduzećima započela je 1971. godine i nastavak je pokreta za stvaranje ekonomskih jedinica od prije desetak i više godina. Ova nova ustavna reforma društvenih odnosa unutar kolektiva u materijalnoj proizvodnji odvijala se u novoj

privrednoj strukturi u kojoj su već ranije, a naročito od 1965. do 1971. godine, dominantne pozicije zauzele banke, relativno veliki privredni sistem, veletrgovina — tako da je trebalo istovremeno promijeniti odnose i unutar radnih organizacija i njih samih prema »otuđenim« centrima ekonomske i financijske moći.

Budući da je formiranje OOUR-a postala ustavna norma, gotovo u svim kolektivima su oni i vrlo brzo formirani. Već nekoliko godina djeluje nova struktura poduzeća nastala formiranjem OOUR-a. Za sada nema dovoljno analiza o kvaliteti promjena društvenih odnosa u radnim kolektivima, a još manje o utjecaju tih promjena na kvalitetu društvenih odnosa na makro razinama.

Grubo govoreći, princip da svaki OOUR dijeli »sudbinu« svog dohotka je ojačan naročito prelaskom s fakturirane na naplaćenu realizaciju. Isto tako je sigurno da je smanjena »vlast« i »moć«, »tehnostruktura« poduzeća koja se ranije zasnivala na upravljanju centraliziranim fondovima poduzeća, jer su sada, bar po slovu zakona, sva sredstva »u rukama« radnika OOUR-a. Ali ostali su neki drugi vidljivi i »nevidljivi« oblici održanja utjecaja o kojima će biti govora u dijelu o promjenama u načinu samoupravljanja.

U bankama, osiguravajućim zavodima, veletrgovini i drugim institucijama posredovanja novcem i robama nastale su također određene promjene. Zbog otpora i povezanosti tih institucija sa smijenjenim partijskim i državnim rukovodiocima, smijenjene su rukovodeće ekipe u nekima od njih, a postavljeni oni koji su izrazili volju i spremnost da ih reorganiziraju u skladu s intencijama Ustava.

Među najznačajnije promjene spadaju svakako ukidanje anonimnog kiptala i njegov prijenos na određene »vlasnike«. Institucije su i dalje nastavile rad bez prekida, ali »njihova« sredstva su sredstva OOUR-a za koje one rade. Istovremeno u tim institucijama su formirane skupštine, kreditni odbori i drugi organi, koji trebaju provoditi poslovnu politiku umjesto internih organa tih centara, koji su do tada imali odlučujuću ulogu na relaciji proizvodnja — promet — novac.

Svim tim promjenama i nizom novih tzv. sistemskih zakona (Zakon o deviznom poslovanju i kreditnim odnosima s inozemstvom, Zakon o prometu roba i usluga s inozemstvom, Zakon o obavljanju privrednih djelatnosti u inozemstvu, donesen 1. III 1977., i raniji brojni zakoni) nastale su značajne promjene u ekonomskom sistemu.

Ostaje da se vidi koliko će te promjene utjecati na pravac dugoročnog društvenog razvoja. Npr. da li će institucije u sferi prometa novcem i robama (banke, trgovine i sl.) ipak »izmanipulirati« sistem jer je njihova moć koja proizlazi iz društvene podjele rada i koordinacije, a koje su nezamjenjive, vrlo velika. Da li će nova ekonomska struktura promijeniti način života cjelokupnog društva u smislu orijentacije ka novim vrijednostima društva (novi ciljevi, novi odnosi u raspodjeli, itd.), da li će maksimalizacija dohotka koja je bila i ostala glavni cilj proizvodnje izmijeniti odnose ljudi itd.

Drugo veliko područje u koje Ustav i drugi zakoni unose promjene je sistem samoupravljanja. Po zamisli kreatora tih promjena glavna opasnost i prepreka razvoju samoupravljanja je tehokratizam koji teži da ga svede na participaciju. Polazeći od takve procjene i već tradicionalnog shvatanja u jugoslavenskoj teoriji da je neposredno samoupravljanje njegov glavni oblik, Ustav i zakoni koji su ga pratili prenijeli su gotovo sva prava upravljanja s upravnih (poslovnih) odbora, radničkih savjeta, uprava, direkcija, itd. na masovno odlučivanje svih zaposlenih i u tom smislu je ustanovljen institut zbora radnih ljudi koji donosi gotovo sve odluke o »svemu« i »svačemu«.

Ova institucija djeluje već nekoliko godina, ali na žalost, još nema analiza o kvaliteti promjena društvenih odnosa koje nastaju (ili ne nastaju) na bazi djelovanja te institucije.

Institucija zbora radnih ljudi nema preседana u svijetu. Ustavne i zakonske, statusne i statutarne norme, a ne samo političke rezolucije, određuju da sami i to svi radnici u kolektivima *moraju* donositi gotovo sve, a važnije baš sve odluke, a ne njihovi predstavnici ili rukovodioci. Šire, potpunije i demokratskije zaista nije moguće. Iako do sada nije istraženo kako djeluje nov način samoupravljanja u radnim kolektivima, već su uočljivi neki novi problemi i objektivne prepreke, koje su možda objašnjenje činjenice da je izostao onaj intenzitet učešća radnika u samoupravljanju, koji se mogao s pravom očekivati.

O kakvim se preprekama radi?

Još od uvođenja radničkog samoupravljanja 1950-te godine pojavio se problem odnosa direkcije-uprave i radničkog savjeta, a u tome je istaknuto mjesto zauzelo pitanje da li radnici u radničkom savjetu mogu ovladati problematikom upravljanja. Sada se to isto pitanje proširilo na sve radne ljude u kolektivima OOUR-a.

Upravlјati poduzećem nije lako. To je ogromna odgovornost, jer su i posljedice lošeg upravljanja velike. Može se desiti — i dešava se — da radnici zbog lošeg upravljanja mjesecima primaju samo minimalne osobne dohotke. Poduzeća mogu i propasti zbog lošeg upravljanja, a radnici ostati bez posla i dohotka. Ali, isto tako, »mudro« upravljanje može osigurati velike osobne dohotke radnicima. Najkraće rečeno, kao što loše upravljanje može izazvati razdor među ljudima i propast poduzeća, dobro upravljanje stvara složne i ravnopravne odnose u radnim zajednicama.

Rekli smo da nije lako upravlјati poduzećem. Uživimo se malo u ulogu radnika, koji je naporno radio osam sati na svojoj mašini, a zatim dobio punu torbu materijala za sjednicu radničkog savjeta ili upravnog odbora. Sve to treba pročitati, jer za nekoliko dana treba dati glas za ovakvu ili onakvu odluku. Dok je radnik radio za mašinom, stručnjaci su mjesecima pripremali analize i prijedloge za radnički savjet. Problem, u kojem on treba da kaže svoje mišljenje razrađivali su tehnolozi, ekonomisti, pravnici — čitavi štabovi stručnjaka. I sada radnik treba da se zajedno s njima nađe na sjednici, da raspravlja o njihovim prijedlozima, da daje protiv-prijedloge. Često radnici — strahujući da ne predlože nešto što nije primjereno, da se ne osramote — ne sudjeluju u diskusijama, mada su svjesni

da svojim držanjem nanose štetu i sebi i kolektivu. Treba reći da je svaki radnik — pa i onaj polupismeni — sposoban da sudjeluje u upravljanju poduzećem, iako to nije jednostavno, ali, treba *znati kako se može upravljati*. Ako zna kako treba pristupiti stručnim elaboratima i prijedlozima uprave, odnosno stručnih službi, radniku će biti mnogo lakše da se na sjednicama organa samoupravljanja »uhvati u koštac« s drugima i dadne svoj prilog rješenoj problema. Upravo to je sada naš glavni problem.

Način na koji se samoupravljanje danas ostvaruje u našim radnim organizacijama ne zadovoljava mnoge radnike, naročito one koji rade u neposrednoj proizvodnji. To se vidi i po tome što relativno malo neposrednih proizvođača aktivno sudjeluje u procesu odlučivanja o najbitnijim pitanjima života i rada radnih organizacija. Mnogi radnici kažu da na sjednicama radničkog savjeta, sastancima sindikalnih organizacija i zborovima ne mogu dopunjavati — a još manje mijenjati — prijedloge direkcije stručnih službi ili poslovnih odbora. Oni posebno ističu da su gotovo nemoćni da utječu na planove proizvodnje, programe rekonstrukcije poduzeća, završne račune i sl. Iskustvo ih je naučilo da u raspravama o tako krupnim pitanjima ne mogu ravnopravno diskutirati s predlagачima, tj. da se, u stvari, ne osjećaju dovoljno sposobnim za to, pa zato manje-više mehanički glasaju za prijedloge.

Ima, čak, mišljenja da se sudjelovanje radnika u samoupravljanju smanjuje. Neka istraživanja pokazuju da kod radnika opada želja za sudjelovanjem u samoupravljanju, a rastu zahtjevi za većim osobnim dohocima.

Ali nisu samo radnici nezadovoljni načinom samoupravljanja. Jedan dio rukovodećih kadrova i stručnjaka — također je vrlo kritičan.

Nemali broj direktora i drugih rukovodilaca i stručnjaka naročito u srednjim i većim poduzećima — a riječ je, prije svega, o stručnjacima i organizatorima koji prihvataju samoupravljanje kao uvjet prosperiteta proizvodnje — ističe da se u kolektivima, zbog neprimjerenog načina samoupravljanja ne mogu boriti protiv primitivizma i javašluka. Oni moraju ulagati velike napore za slamanje otpora moderniziranju proizvodnje, »gube živce« u suzbijanju zanatskog mentaliteta i često ih »bacaju u očaj« težnje nekih radnika da se bave nebitnim pojedinostima i trećerazrednim problemima i izbjegavanjem bitnih problema privređivanja.

Sve to govori da nešto nije u redu — kad su radnici premalo angažirani u upravljanju, a rukovodioci i stručnjaci nisu oduševljeni da s njima raspravljaju o elaboratima, stručnim analizama i projektima koje im podnose na usvajanje. Takvo stanje i nehotice nameće pitanje da li su radni ljudi zaista zainteresirani da upravljaju.

Ako malo razmislimo, vidjet ćemo da je pitanje izlišno, jer je odgovor unaprijed poznat. Naime, svaki član kolektiva je zainteresiran da njegova radna organizacija posluje što bolje, jer svi oni »dijele sudbinu« svojih odluka i uspjeha ili neuspjeha, isto onako kao što vlasnik dijeli sudbinu svog poduzeća. Svi članovi kolektiva, uz to, imaju jedinstvene interese da njihova radna organizacija ostvari što veći dohodak, jer će tada imati i svi veće osobne dohotke. Na toj osnovi i počivaju želje i zahtjevi članova kolektiva da sudjeluju u samoupravljanju. Ali, to ujedno znači da postoje

neki drugi razlozi, zbog kojih se radnici ne angažiraju dovoljno. Zato treba da vidimo što u samoupravljanju nije dobro i mogu li se neke stvari organizirati bolje.

Analiza mora da ima više dimenzija: tehničko-tehnološku, poslovnu, socio-političku i sl. To, praktično, znači da bi se moralo ići »tragom« pokretanja inicijative za donošenje osnovnih samoupravnih odluka i postupka njihova donošenja, realizacije i kontrole da bi se mogao izvući zaključak o mogućnostima, ograničenjima, pravilnosti i stranputicama samoupravljanja.

Pođimo od općepoznate činjenice da direkcije poduzeća pripremaju gotovo sve prijedloge samoupravnih odluka. Drugačije i ne može biti. Možemo li zamisliti da se radnički savjet ili zbor radnika saziva bez prijedloga o kojima treba raspravljati? Očigledno ne! Može li netko treći — a ne direkcija — pripremati radnicima, odnosno samoupravnim organima, analize o stanju u poduzećima i prijedloge odluka?

Članovi radničkih kolektiva, prema tome, dolaze na sjednice s vrlo različitim stupnjem poznavanja problema i činjenica, a to im daje i različite mogućnosti za raspravljanje.

Oni koji ne poznaju stvari, neće se upuštati u rasprave o »sinusima i kosinusima« stručnjaka, nego će svjesno težiti pravoj sadržini samoupravljanja. A to nije diskusija o elaboratima!

Na osnovi rečenog može se zaključiti da je uloga stručnih kadrova i rukovodilaca u poduzećima odlučujuća prilikom rasprava o poslovnoj politici. Oni su uvijek u položaju da mogu dublje proučiti poslovne probleme, da svoje stavove formuliraju i kompetentno govore o njima, jer i u procesu proizvodnje i poslovanja drže odlučujuće punktove: dostupno im je mnogo više informacija, imaju širi horizont znanja, njihovo poznavanje problema je veće i kompletnije nego članova kolektiva — neposrednih izvršilaca odluka.

Kakav se zaključak iz svega toga može izvući?

Većina članova radničkog savjeta — ili članova kolektiva, ako je riječ o zboru radnika, bit će u takvim raspravama promatrač. Malo će tko iznositi svoje mišljenje, a to očigledno govori da se samoupravljanje ne može ostvariti vođenjem dijaloga s direkcijom o elaboratima.

Rečenom bi trebalo dotati i niz drugih prepreka subjektivne prirode kao što je npr. loš sistem informiranja, »namjerno« pisanje velikih elaborata, deformirani jezik i stil, manipuliranje radnicima pomoću apstraktnih i usko-stručnih izraza, ispadi i zloupotreba prava upravljanja od strane neradnika i zabušanata koji su često vrlo bučni na sastancima radnih ljudi itd. Ovi i slični problemi postaju pravi izazov za istraživanje novih oblika i načina koji bi bili bolja i primjerenija oruđa da radnici više ovladaju problematikom samoupravljanja.

Drugo polje institucionalnih promjena je delegatski sistem. Polazeći od ideje da se OOUR-i učine hegemonom u cjelini društvene reprodukcije, trebalo je naći pogodan oblik i »prenosni mehanizam« volje radnih ljudi od baze na više nivoe odlučivanja. Tu funkciju trebao je vršiti delegatski si-

stem. Zato su u svim osnovnim jedinicama rada (OOUR-ima) i teritorijalnim (mjesne zajednice), formirane delegacije, koje artikuliraju svoje želje, interese i ciljeve koje preko delegata i delegacija ostvaruju na višim nivoima društvene organizacije (složenim organizacijama udruženog rada, komunama i sl.).

Delegatski sistem djeluje pune 3 godine — što je dovoljno da se donesu prve ocjene o njegovoj valjanosti. Na žalost, još takvih istraživanja nema. Čini se, međutim, da se sve ono što je rečeno o radu zbora radnih ljudi odnosi i na delegacije, samo u još oštrijoj mjeri.

Ostale promjene u političkom sistemu u razdoblju od 1971 — 1977. nisu tako značajne osim ustavne reforme Federacije.

Položaj i uloga društveno-političkih organizacija u društvu su uglavnom ostali kao i ranije, ali njihova izvršna tijela djeluju u određenoj mjeri izvan sistema pa su moć i utjecaj tih i državnih organa ojačani. Zato bi se možda moglo reći da su promjene u načinu samoupravljanja ograničene na bazične organizacije i da im je glavni cilj bio »potkopavanje« društvene moći »tehnostrukture« u poduzećima. Značajno ograničenje za »stavljanje u pogon« delegatskog sistema počev od zbora radnika do najviših nivoa donošenja odluka nalazi se u općim političkim prilikama u razdoblju od 1971. do danas (1977. g.).

Naime, izgrađivanje novih samoupravnih socijalističkih odnosa i tome primjerenog sistema odigralo se u razdoblju jake političke kirze 1971 — 1972. g. Politička kriza je s jedne strane »stvorila novi model« samoupravljanja, ali je s druge strane istodobno zbog tjesnog odnosa snaga i zbog nužde da se opoziciji »zatvore usta i spriječi djelovanje« te da se i primjenom prisile i svestranim pravnim reguliranjem gotovo svih društvenih odnosa, postepeno mijenja odnos snaga, značajno otežala široke rasprave koje nužno prethode svakoj važnijoj odluci. Ova se teza ne može shvatiti ako se ne razumije priroda našeg društvenog uređenja.

Riječ je, naime o tome, da po logici tog uređenja, a (naročito po logici ekonomske strukture) svaka odluka direktno mijenja odnose među ljudima, što nužno pretpostavlja borbu različitih interesa, odnosno njihovih nosilaca. Međutim odnos snaga, jačina antisamoupravnih tendencija i druge okolnosti diktirale su jače miješanje pa i direktnu intervenciju državnih organa i partijskih izvršnih foruma zbog čega rasprava nije bila još slobodnija, jer su se mnogi aktivisti sustezali od »oštrih« nastupa da ne dovedu u pitanje jedinstvo redova onih snaga koje su bile nosilac svih društvenih promjena u ovom razdoblju. Otuda i jedna specifičnost u načinu izvođenja ustavne reforme 1971 — 1977. g.

Naime, sve ranije društvene promjene (1950, 1958, 1961, 1962, 1965, 1966) su praćene parolom demokratizacije, a zadnje parolom »sva vlast radnicima«, ali zbog odnosa snaga i parolom jačanje neposredne intervencije organa Saveza komunista pa i države i njenih sredstava reguliranja društvenog života. ...

O čemu je ovdje zapravo riječ?

Cjelokupno naše iskustvo govori da se samoupravni socijalizam kao društvo može ostvariti u procesu transformacije cjeline društvenih odnosa. Transformacija države u »nedržavnu« može se ostvarivati samo kao *jedinstven proces* koji mora zahvatiti *cjelokupnu strukturu* društva u smislu preovlađavanja otuđenih centara društvene moći, bilo da su oni nastali na bazi državnog vlasništva, bilo na bazi kapitala odnosa robne proizvodnje u »društvenom« vlasništvu. U nas je, međutim, uvijek naglasak do sada bio na razvoju samoupravljanja »unutar tvornica«. Čitav niz društvenih odnosa po svojoj prirodi mora se regulirati odlukama »na višim nivoima«. Suvremeni procesi integracije, planiranja odnosno usklađivanja razvoja između brojnih grana i grupacija privrede, razvoj društvenih djelatnosti itd. nužno se nalazi »u rukama« društvenih organa izvan OOUR-a. Makroodlukama se određuje velik dio društvenih odnosa, tako da OOUR-ima ostaje mali prostor za autonomno reguliranje društvenih odnosa.

Način donošenja makro odluka ne bi se smio razlikovati od načina donošenja mikro društvenih odluka, točnije rečeno, ne bi smio ići posebnim kolosijekom. Ista organizacija udruženog rada trebala bi donositi sve vrste odluka, od najviših do najnižih.

Opće je poznato da smo se »usudili« predati tvornice na upravljanje radnicima zato što oni, kao i privatni vlasnici imaju interes da izdvajaju dio novostvorene vrijednosti za razvoj proizvodnih snaga. Isto tako radnici imaju interes da donose optimalne makro odluke, jer je to *conditio sine qua non* maksimalizacije njihova dohotka. Ako društveno-ekonomski i politički sistem omogućiti da radnici donose odluke na »višim nivoima«, nema razloga sumnjati da će oni stvoriti najrazličitije oblike suradnje, kooperacije, specijalizacije, integracije, pri čemu će čitav taj splet veza teći »privrednije«, fleksibilnije itd. Jer, kao što je buržoazija radi povećanja profita težila koncentraciji i centralizaciji kapitala, (učinak djelovanja zakona izjednačavanja prosječne profitne stope itd.), slamanja lokalnih, regionalnih i drugih granica, treba očekivati da će i neposredni proizvođači pronalaziti »svoje putove« povećanja dohotka i putem racionalnog ovladavanja cjelinom društvene reprodukcije.

U nas se, međutim, ovakav interes nije još dovoljno probio kroz »mrežu političkog sistema« pa se često događa da partijska rukovodstva i državni organi »sa strane« donose odluke o integraciji, planskim proporcijama itd. i onda ih partijskim i državnim »kanalima« daju na verifikaciju delegatima, i delegatskim skupštinama, čime se sistem stihijno »gura« na kolosijek transmisijskog mehanizma. Kako riješiti ovaj problem — to je sada jedno od najvažnijih pitanja političkog sistema.

Krupan problem političkog sistema je položaj i djelovanje Socijalističkog saveza. Jedna od karakteristika njegova djelovanja još iz vremena revolucije (JNOF) je bila i u tome što je njegova djelatnost suzbijala sektaštvo organizacija i foruma SKJ. Samo njegovo postojanje je stalno i iznova opominjalo da je izgradnja socijalizma stvar svih radnih ljudi i građana, a ne samo jednog užeg dijela društva. To isto vrijedi i za sindikat, omladinsku organizaciju.

Sta se dešava u našem političkom životu danas iz aspekta uloge »masovnih organizacija«? Da li je potisnut politički život bazičnih organizacija, a ojačala moć foruma? Ili možda obratno?

Najbitnija značajka u čitavom dosadašnjem razvoju samoupravljanja, sastoji se u tome što je to bio proces demokratizacije »revolucionarne diktature«, proces transformacije državno-centralističkog sistema u samoupravnu organizaciju društva, ali je težište uvijek bilo na razvoju samoupravljanja »unutar tvornice«.

U narednom razdoblju težište bi postepeno trebalo prenositi na više nivo društvene organizacije samoupravljanja »tražeći« politički sistem primjeren današnjoj ekonomskoj strukturi društva.

Treba, dakle, istraživati da li i koliko postoje mogućnosti »samoupravne demokratije« na nivoima društvene organizacije koji je viši od nivoa OOUR-a i u tom smislu tražiti nova institucionalna rješenja u pretpostavci »odumiranja države« i drugih centara odlučivanja koji još djeluju izvan samoupravljanja.

Some Problems of Self-Management

Summary

Dušan Bilandžić

During the past three to four decades, a succession of social systems of management, to use the phrase in a qualified sense, has been in force in Yugoslavia.

In the socialist revolution 1941—1945 the capitalist class social structure was shattered.

During the time between 1945 and the early 50s a system of centralized administration was evolved, based on state ownership of means of production.

Between the early 50s and the mid-60s, a social system of self-management was established wherein the work collectivities »self-managed«, mainly at the level of simple reproduction, with the state retaining a dominant role in expanded reproduction and in other spheres of social government.

Between the mid-1960s and the early 1970s a transformation was effected in Yugoslavia of the statist, centralistic system, which had persisted for two and a half decades, and the statehood of the constituent republics and the autonomy of provinces strengthened. It was during that period that the tendency developed of the emergence of the capital relation in production relations, as well as a tendency of restauration of class relations,

combined with a renewed strengthening of the state.

During the time-span since the early 1970s, i.e. during the past 5—6 years, efforts are being made to open new avenues to the advancement of self-management, in response to the anti-socialist challenge, which was manifested in two forms: a tendency to reinstate the capital relation and a tendency to strengthen the power of the state, i.e. political power.

The constitution of the new self-management socialist relations and of an appropriate system, on the basis of the 1974 Constitution and the Law on Associated Labour, occurred at the time of a profound political crisis in 1971—1972. On the one hand, this political crisis »produced a new model of self-management« but, on the other hand, because of the existing balance of forces, this made it necessary to give legal form to almost all social relations.

The present stage is characterized by an elaborately structured, regulated and institutionalized social system. Within it, a silent struggle is going on between social forces of different outlook, advocating diverse lines of social development. On the surface, this struggle has the appearance of a contest for and against the current »model« of self-management.